

ISSN 1307-5020

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi
ŞARKİYAT MECMUASI

Istanbul University
Faculty of Letters
Journal of Oriental Studies

Sayı/Number XXXII 2018/1

ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR.
AN INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL PUBLISHED TWICE A YEAR

Asos Index tarafından taranmaktadır:
<http://asosindex.com/journal-view?id=176>

İSTANBUL
2018

FAZLULLÂH B. RÛZBİHÂN-İ HUNCÎ VE MİHMÂN-NÂME-İ BUHÂRÂ'SI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Ümit GEDİK**

Öz: X./XVI. yy. Orta Asya Türk siyaset ve kültür tarihinin ana kaynaklarından birisi olan Mihmân-nâme-i Buhârâ, Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî tarafından Muhammed Şibânî Hân'ın (1451-1510) emri ile yazılmıştır. Rûzbihân-i Huncî tarafından Buhârâ'da yazılmaya başlanan eser, 8 Eylül 1509'da Herât'ta tamamlanmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin bu eseri Şibânîler dönemi, Özbek-Kazak ve Özbek-Safevî çatışmaları ve özellikle Muhammed Şibânî Hân ile ilgili mevcut yegâne eserdir. Çalışmamızda; Şibânîler Hanlığı ve bu dönem siyasî olayları, Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin hayatı, eserleri, yazarlığı ve üslubu, Mihmân-nâme-i Buhârâ'nın yazılış amacı ve içeriği, nüshaları, eser üzerinde yapılan çalışmalar, eserin dil ve üslup özellikleri tüm detayları ile incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şibânîler Dönemi, Muhammed Şibânî Hân, Özbek-Kazak Tarihi, Farsça Tarih Kitapları.

AN EVALUATION ON FAZLULLAH B. RUZBIHAN-I KHUNJI AND HIS MIHMAN-NAMA-I BUKHARA

Abstract: The work titled Mihman-nama-i Bukhara which was written on request of Muhammed Shaybani Khan is a great source which contains important information for Central Asia of the period. This work has been written in Bukhara and completed in Harat on September 8, 1509 by Fazlullah b. Ruzbihan-i Khunji. The work which is about the period of Shaybani and the conflict between Uzbek-Kazakh and Uzbek-Safavid has a characteristic of being unique work about Shaybani Khan and his time. In this work Shaybani's Khanate, the politics of this period has been examined. The life of Fazlullah b. Ruzbihan-i Khunji, his works, his autorship and style has been emphasized, not only spelling, content, the language and

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2012 yılında tamamlanan "Fazlullâh B. Rûzbihân-i Huncî'nin Mihmân-nâme-i Buhârâ'sı (İnceleme-Çeviri)" başlıklı yayımlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (u.gedik1@gmail.com).

style of Mihman-nama-i Bukhara but also its copies, the other studies have been conducted on work has been tried to convey in details.

Keywords: The Shaybani Period, Muhammed Shaybani Khan, Uzbek-Kazakh History, Persian History Books.

Giriş

Şîbânîler Cengiz Hân'ın büyük oğlu Cuci (Coçi) Hân'ın (1170-1227) en küçük oğlu Şîbân¹ soyundan gelenlerin kurduğu Hanedanlıktır. Cuci Hân'ın hatunlarından dünyaya gelen oğullarının sayısı on sekiz olmasına rağmen, bunlardan ancak dördü bir sülale oluşturarak Cuci ulusu üzerinde hüküm sürmeyi başarabilmiştir. Bunlardan ilki Ak-Orda Hanedanı (1227-1360), Cuci Hân'ın ikinci oğlu Batu (Sayın) Hân tarafından kurulmuştur. Aynı zamanda Sayın Hân Sülalesi olarak da bilinen bu sülale bütün Cuci ulusu üzerinde mutlak bir hâkimiyeti temsil etmiştir. İkincisi olan Gök-Orda Hanedanı (1227-1329), Cuci Hân'ın büyük oğlu Orda-İçen Hân tarafından kurulmuştur. Orda-İçen Hân ve onun soyundan gelenler Doğu Deşt-i Kıpçak'ta² Sayın Hân'ın sülalesine tabi olarak hüküm sürmüşlerdi. Bu suretle Cuci ulusunun Cengiz Hân töresine göre yeniden teşkilatlandığını görmekteyiz. Bu ise Türk devlet sisteminde sağ ve sol kol geleneğine göre yapılan ikili teşkilatlanmadır.³ Ancak Orda-İçen Hân neslinden Mübârek Hoca, 1328 ve 1329 yıllarında, Sagnak şehrinde kendi namına istiklal âlâmeti olan paraları bastırınca, dönemin Sayın Hân neslinden gelen hükümdarı Özbek Hân (1313-1340) bu isyan hareketini çok şiddetli bir şekilde bastırarak Gök-Orda Hanedanını ortadan kaldırmıştır.⁴ Daha sonra Sayın Hân Sülalesi de 1360 yılında Berdi-Bek

¹ Şîbân ismi çoğu kaynakta Arapça "Şeyban" kelimesi ile karıştırılmaktadır. Ancak bu kelime Moğolca olup kaynaklardaki imlası "شيبان" ya da "شبان" şekli ile mevcuttur. Dolayısıyla birinci imladaki "ى" harfi "y" karşılığı olarak değil "i" ya da "ı" sesini açık hale getirebilmek için kullanılmaktadır. Moğolcada "ı" sesi olmadığı için bu harfin kesin olarak "i" sesini karşıladığı ortaya çıkmaktadır.

² Deşt-i Kıpçak tabiri, XI. yy ortalarından XIII. yy ilk yarısına kadar olan devredeki Kıpçak Hanlığı'nın yayıldığı sahayı ifade etmektedir. Deşt-i Kıpçak, doğuda İrtiş ırmağından başlamakta, Batı Sibiryay'ı Hazar Denizi'nin ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları içine aldıktan sonra Deşt-i Kıpçak'ın batıdaki sınırı Karpat dağlarına dayanmaktadır. Deşt-i Kıpçak ayrıca, güneyde Kırım'ı içerisine alarak Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek ırmakları sınır olmak üzere Hazar Denizi'ne, Aral Gölü'ne ve oradan da Seyhun boylarına kadar uzanmaktaydı.

³ Mustafa Kafalı, *Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, s. 19; Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 34-35.

⁴ Mustafa Kafalı, "Şiban Hân Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1974, s. 295; Abdullah Gündoğdu, "Şiban Hân Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", *Türkler*, C. 8, Ankara

Hân (1357-1360)'ın ölümü ile sona erince, Cuci Hân'ın beşinci oğlu Şîbân Hân ile on üçüncü oğlu Togay-Timur Hân neslinden gelenler, Cuci ulusunun üzerinde hüküm süren üçüncü ve dördüncü sülaleler olmuşlardır.

Şîbân Hân, Cuci Hân'ın ölümü üzerine Sayın Hân'ın maiyetine verilmiştir. Cengiz Hân, Sayın Hân'a Altın Busagalı Ak-Orda'yı, Orda-İçen Hân'a Gümüş Busagalı Gök-Orda'yı kurdururken, Şîbân Hân için de Pulat Busagalı Boz-Ordu'yu kurdurmak sureti ile bu durumu sembolik olarak ifade etmiştir.⁵ 1228 yılında Ogeday Kağan'ın (1228-1241) kağan seçildiği kurultayda Batı Deşt-i Kıpçak üzerine yeniden sefer yapılmasına karar verilmiştir.⁶ II. Deşt-i Kıpçak seferi (1229-1241) tam on iki yıl sürmüş ve Cuci Hân'ın beşinci oğlu Şîbân çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Deşt-i Kıpçak fethinin tamamlanmasının ardından Sayın Hân, gösterdiği gayretlerine karşılık, yeni alınan Kürel yurdu ile on beş bin evlik il beraberinde eski ilinden dört uruğu⁷ (Kuşçu, Nayman, Karluk ve Beyrek) Şîbân Hân'a vermiştir. Böylece Şîbân ulusunun teşekkülünden sonra Şîbân Hân ve halefleri, uzun yıllar kendilerine bırakılan Doğu Deşt-i Kıpçak'ın batısındaki yurtlarında hâkimiyet sürmüş ve bu süre zarfında Altın-Orda tahtına bağlı kalıp sadakatle hizmet etmişlerdir.

Şîbân Hân'ın kendi yurdunda ne kadar hüküm sürdüğünü ve hangi tarihte öldüğünü bilmiyor olmamıza rağmen, Banyal, Bahadır, Kadak, Balaka, Çerik, Mergen, Kurtoga, Ayaçı, Sayılğan, Bayançar, Macar ve Konçi adlarında on iki oğlunun olduğunu bilmekteyiz.⁸ Şîbân'ın ölümünden sonra yerine ikinci oğlu Bahadır geçmiştir. Bahadır Hân'ın Cuci-Buğa ve Kutluk-Buğa adlarında iki oğlu olmuştur. Bahadır Hân'dan sonra büyük oğlu Cuci-Buka Şîbânîler'in başına geçmiştir. Cuci-Buka'nın da dört oğlu olmuştur. Adları; Badakul, Bek-Timur, Yangıçar ve Yisun-Buka idi.⁹ Cuci-Buka ölünce yerine büyük oğlu Badakul Hân olmuştur. Ming-Timur adında bir tek oğlu vardı. Babasından sonra Şîbânî-

2002, s. 606.

⁵ Ötemiş Hacı, *Çengiz-nâme*, haz. İlyas Kamalov, TTK Basımevi, Ankara 2009, s.32; Gündoğdu, a.g.m, s.606.

⁶ Kafalı, a.g.m, s. 298.

⁷ Uruğ: Oba, Hanedan.

⁸ Kafalı, a.g.m, s.299

⁹ Ötemiş Hacı Tarihi, Zeki Velidî nüshası Cuci-Buka, Kutlu Buka'nın oğlu ve Bahadır'ın torunu olarak gösterilmiştir. Fazlullah B. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ* adlı eserinde Cuci-Buka'yı Bahadır'ın torunu olarak göstermiştir. Bkz. Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, neşr Minûcihr Sutûde., Tahran 1341, s.41.

ler'in başına Ming-Timur geçti. Ming-Timur'un İlbak, Hânta (Canta), Fulad¹⁰, Sevinç-Timur, Tunga ve Big-Kondi adlarında altı oğlu vardı. Bunlardan Fulad, babasının ölümü ile onun yerine geçmiştir. Arab-Oğlan ve İbrahim-Oğlan adında iki oğlu bulunan Fulad Hân'ın ölümünden sonra Şîbân ulusunun başına bir müddet Ming-Timur'un büyük oğlu İlbak'ın oğlu Kan-Bay geçmiştir. Togay-Timur neslinden ünlü Toktamış Hân,1381 yılında bütün Cuci ulusunun üzerinde hâkimiyet kurmasından sonra, yardımını gördüğü Arab-Oğlan'ı Kan-Bay'ın yerine geçirmiştir.¹¹ Arab-Oğlan, kardeşi İbrahim-Oğlan ile iyi geçinerek Şîbân ulusuna beraber hükmetmişlerdir. İki kardeş babalarının yurdunu aralarında bölüşerek Yayık ırmağının başında yaylayıp, Sir Derya'nın ayağında kışlamaktaydılar. Maverâü'n-nehr Şîbânîleri olarak bilinen Ebu'l-Hayr Hân Sülalesi, bunlardan İbrahim-Oğlan neslinden gelmektedir. İbrahim-Oğlan'ın oğlu Şeyh-Tuğlu (Şeyh-Devlet) Ebu'l-Hayr Hân'ın babasıdır.¹² Arab-Oğlan'dan sonra Hacı-Tuli, ondan sonra da yerine tek oğlu Timur-Şeyh Hân olmuştur.¹³

Timur-Şeyh'in beklenmedik ölümü üzerine Şîbânîler'in başına Kan-Bay'ın oğlu Mahmudek Hoca geçmiştir. Kan-Bay, Ming-Timur'un büyük oğlu İlbak'ın oğludur. Hanlığı zamanında Tura bölgesinde oturan Kongirat ve Secut Uruğlarını mağlup ederek bu bölgede tam bir hâkimiyet kuran Mahmudek Hoca, Şîbân ulusunda hâkimiyeti ele geçirmek için mücadele eden Ebu'l-Hayr Hân tarafından mağlup edilerek öldürülmüştür.¹⁴ Ebu'l-Hayr Hân hâkimiyetini bütün Deşt-i Kıpçak'a yaymayı başarmıştır. Onun devri (1428-1468), Özbekler olarak adlandırılan Deşt-i Kıpçak ahalisi göçebelerin büyük bir ulus haline geldiği bir devir olmuştur.¹⁵ 1412 yılında doğan Ebu'l-Hayr Hân'ın çocukluğu Şîbân ulusunda pek çok Hân namzedininin mücadele ettiği bir döneme rastlamıştır. Ebu'l-Hayr Hân, önce Şîbân ulusunda hâkimiyeti ele geçirmiş olan Ming-Timur neslinden Mahmudek Hoca'yı mağlup ederek öldürmüştür. Bu başarısıyla büyük bir saygınlık kazandığı anlaşılan Ebu'l-Hayr Hân, 1428 yılında Tura (Sibirya) ülkesinde Özbek¹⁶ ulu-

¹⁰ Bu isim Fazlullah B. Rûzbihân-i Huncî'nin çalışmamız olan Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı eserinde Pulat olarak zikredilmiştir.

¹¹ Kafalı, a.g.e., s.34.

¹² Kafalı, a.g.e., s.34

¹³ Gündoğdu, a.g.m., s.607.

¹⁴ Kafalı, a.g.m., s.305; Gündoğdu, a.g.m., s.607

¹⁵ Mehmet Alparğu, "Türkiştân Hanlıkları, I. Özbekler ve Özbek Hanlıkları, 1.1. Terimler ve Özbeklerin Menşei", *Türkler*, C.8, Ankara 2002, s. 557.

¹⁶ Özbek ulusunun teşekkülü ve Özbek adı için bkz. Kafalı, a.g.m., s. 295-306; Mustafa Kafalı, "Cöçi Sülalesi ve Şu'beleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sa. 1, İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, İ-

sunun bütün uruğ beylerinin katılımıyla hân ilan edilmiştir. Hân olduktan kısa bir müddet sonra Togay-Timur neslinden hânların idaresinde olan Altın-Orda tahtına karşı tek başına hareket eden Ebu'l-Hayr Hân üç defa taht vilayetini ele geçirmiş ve Orda-yı Bazar'da adına hutbe okutmuştur.¹⁷ 1440'lı yıllardan itibaren Sir-Derya havzasına istila faaliyetlerinde bulunan Ebu'l-Hayr Hân, kısa sürede bozkır ile tarım alanlarının hududundaki önemi büyük şehirleri hâkimiyetine dâhil etmiştir. 1457 yılı başlarında Sıgnak yakınlarında Nûr-Tokay denilen bir yerde Ebu'l-Hayr Hân'ı ağır bir mağlubiyete uğratan Öz-Timur kumandasındaki Kalmuklar¹⁸ Sir-Derya'ya kadar olan bütün memleketleri yağmalamışlardır. Sagnak Kalesi'ne sığınarak canını güçlkle kurtarabilen Ebu'l-Hayr Hân bu mağlubiyetten sonra, itibarını büyük ölçüde kaybetmiştir. Buna bağlı olarak, Deşt-i Kıpçak'ta kabileler arasında büyük bir mücadele baş göstermiştir. Zaten, Ebu'l-Hayr Hân'a karşı rekabet halinde olan hânlar, mücadelelerini artırarak devam etmiş ve bunun üzerine 1466 yılında Özbek ulusu bünyesinden büyük çapta kopmalar baş göstermiştir. Ebu'l-Hayr Hân'ın devletini toparlamak uğruna harcadığı son gayretleri de başarısız kalmış ve itaat altına almak istediği Çağatay Hân'ı Yunus Hân'dan yardım gören eski tebaası Özbek-Kazaklar karşısında mağlup olarak aldığı yaralar neticesinde, 1468 yılında ölmüştür. Ebu'l-Hayr Hân'ın ölümünden sonra devleti dağılmıştır. Ebu'l-Hayr Hân'ın kırk yıl süren saltanatı boyunca, Maverâü'n-nehr ve Hârezm'i yakından tanıma imkânı bulan Özbekler, onun torunu Muhammed Şîbânî Hân idaresinde de buralara yerleşmek maksadı ile istila edeceklerdir.

Muhammed Şîbânî Hân 1451'de dünyaya gelmiştir. Babası Ebu'l-Hayr Hân'ın on bir oğlundan en büyüğü Şâh Budak ve annesi Kalmuk prenseslerinden Akku-zu Begüm idi. Muhammed Şîbânî Hân'ın babası Şâh Budak, Ebu'l-Hayr Hân'ın 1468 yılındaki mağlubiyetinde Moğol hânı Yunus Hân tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür. Bir süre sonra Ebu'l-Hayr Hân'ın da aynı sene içerisinde ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak'ta kabileler arasındaki mücadeleler daha da artmıştır. Bu arada Muhammed Şîbânî Hân kardeşi Mahmud ile birlikte Atabeg Uygur Hân ve Emir Karaçin Beg'in himayesinde Deşt-i Kıpçak'tan ayrılmış, Astarahan'a giderek Kasım Hân'ın yanına sığınmıştır. Kasım Hân'dan gördüğü destek ile dedesinin kuvvetlerinden arta kalanların bir kısmını etrafında toplamayı başarmıştır.¹⁹ İlk olarak Hanedan içerisindeki rakiplerini bertaraf etmekle işe başlayan

tanbul 1970, s.103; Gündoğdu, a.g.m., s.607.

¹⁷ Gündoğdu, a.g.m., s.609.

¹⁸ Moğol kabilesi.

¹⁹ L. Bouvat, "Şeybânî Hân", *MEB İA.*, C.11, İstanbul 1993, s.454-456; Gündoğdu, a.g.m., s.610.

Muhammed Şîbânî Hân Yâdigâr Hân'ın oğlu Berke Sultan'ı ortadan kaldırmıştır. Ardından düşmanlarının takibinden kurtulmak için Timurlulardan Ahmed Mîrza'nın hâkimiyetindeki Buhârâ'ya geçmiştir. Buhârâ medreselerinde siyasî ve dinî eğitim almış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Muhammed Şîbânî Hân dönemi saray tarihçisi Benaî'nin (1453-1512) Şîbânî-nâme'sinde vermiş olduğu bilgilere göre, Hân 1480'li yıllarda Buhârâ'da meşhur mutasavvıf Hâce Muhammed Parsa'nın müritlerinden Hafız Hüseyin Busiriy ile tanışmış ve onun sohbetlerine katılmıştır. Bunun yanı sıra, Muhammed Şîbânî Hân burada dönemin bilim adamı Mevlâna Muhammed Hitayî'nin de öğrencisi olmuştur. Hân, ayrıca dönemin en meşhur din bilginleri Nakşîbendi şeyhleri Cemaleddin Azizân ve Mansur'un da iki yıl boyunca derslerine katılmıştır.²⁰ Böylece, Muhammed Şîbânî Hân aldığı iyi bir eğitim ile gençliğinin ilk dönemlerinde İslami bilgilere son derece iyi bir şekilde vakıf olmuştur. Bu dönemde Kazak hânlarından Burunduk'u yenmesine rağmen Cani-Beg'in oğlu Mahmud Suitan tarafından mağlup edilmiştir. Ancak 1488 tarihinden itibaren talihi dönmüştür. Hizmetleri karşılığında kendisine Yesi (Türkistan) verilen Muhammed Şîbânî Hân, burada nüfuz ve kudretini artırarak Türkistan'ın içişlerine karışacak konuma gelmiştir. Buhârâ'da iki sene kaldıktan sonra Muhammed Şîbânî Hân Deşt-i Kıpçak'a dönmüş ve burada siyasî ve askerî faaliyetlere hız vermiştir. Muhammed Şîbânî Hân bunun yanı sıra bir yandan da çevresindeki olay ve fırsatları da gözlemiştir. Sultan Ahmed Mîrza'nın daveti üzerine Maverâü'n-nehr'e gelen Muhammed Şîbânî Hân, önce Sultan Ahmed Mîrza'nın daha sonra da Mahmud Sultan'ın hizmetine girmiş ve bu devrede gerçekleştirdiği faaliyetler neticesinde de Seyhun çevresindeki bazı kaleleri ele geçirmiştir.²¹ Muhammed Şîbânî Hân Harezmi'e akınlarda bulunarak mali durumunu güçlendirmek istemiştir. Bu sırada Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın elinde olan Harezmi'e bir sefer düzenleyen Muhammed Şîbânî Hân, Ürgenç (Hive)'i kuşatsa da başarılı olamamıştır. Muhammed Şîbânî Hân bu sırada geniş bir orduya sahip olmadığı için büyük fetih hareketlerine girişememiştir. Ancak, küçük ama ısrarlı saldırılar düzenleyerek Hüseyin Mîrzâ'nın Harezmi'deki kuvvetlerini bunaltmaya çalışmıştır. Muhammed Şîbânî Hân bu sırada Timurlular arasındaki mücadeleler ve siyasî bölünmüşlükten istifade ederek, ciddi bir mukavemet görmeden Semerkant civarına kadar ulaşmıştır. Şehri kuşatan Muhammed Şîbânî Hân, Buhârâ emiri Muhammed Bâki Tarhân'ın şehre yardıma geldiğini öğrenmiş ve kuşatma-

²⁰ Semiha Alter, "Bir Sanat Hamisi Olarak Muhammed Şiban Hân ve Maverâünnehir'deki Kültür Politikası", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.5(4), Ankara 2008, s.145.

²¹ Mehmet Alpargu, a.g.m., s.558

yı kaldırıp Buhârâ'ya yönelmiştir. Kuvvetlerinden mahrum kalan Buhârâ 1500 yılında Muhammed Şîbânî Hân'a teslim olmuştur. Batı tarafından kendisini emniyete alan Muhammed Şîbânî Hân tekrar Semerkant üzerine yürümüş ve aynı yıl içerisinde burayı da alarak atalarından Şîbân'a nispetle Şîbânîler (Özbekler) adıyla anılan Hanedanı kurmuştur.²²

Muhammed Şîbânî Hân'ın Semerkant konusunda en büyük muhalifi Babür olmuştur. Babür, şehrin ileri gelenlerinin iş birliği ile Semerkant'ı Muhammed Şîbânî Hân'ın elinden almıştır. Ancak bu başarısına rağmen Babür sahip olduğu bölgenin imkânlarının Şîbânîler tarafından cömertçe kullanılmasından dolayı askerlerini yanında tutamaz ve bu durumu öğrenen Muhammed Şîbânî Hân Semerkant'a geri dönmüş ve 1501 yılında Semerkant'ın dışında yapılan Ser-i Pul savaşında Babür'ün kuvvetleri yenilgiye uğramış ve surların gerisine çekilmişlerdir. Dört ay süren kuşatma süresinden sonra Babür şehri elinde tutmanın imkânsız olduğunu anlamış ve 1501 yılının ikinci yarısında şehirden bir antlaşma yaparak çıkmak zorunda kalmıştır.²³ Sir-i Derya'nın yukarı taraflarına yürüyüşüne devam eden Muhammed Şîbânî Hân, 1503 yılında eski hamisi Mahmud Hân ile kardeşi Ahmed Hân ve Babür idaresindeki kuvvetleri dağıtmasından sonra Taşkent ve Şâhrûhiye şehirlerini işgal etmiştir. Timurlulardan Bedüzzaman Mîrza'nın idare ettiği Belh'i kuşatmış olsa da 1503 senesinde Belh'i bırakıp Endican'ı ele geçirmiştir. Muhammed Şîbânî Hân'ın Ceyhun'u geçerek birbiri ardına çeşitli kaleleri almasından rahatsız olan Hüseyin Mîrza, Babür ve Hüsrev Şâh ile ittifak yapmış ancak herhangi bir fayda sağlayamamıştır. 1504 yılında ise Hüseyin Mîrza Fergana, Hisar ve Kunduz'u ele geçirmiştir. Ele geçirdiği şehirlerin idaresini yakınlarına bırakarak, devletin merkezini Timur'un başkenti Semerkant olarak seçen Muhammed Şîbânî Hân, böylece Timurluların Türkistan'daki hâkimiyetinin sona erdiğini ilan etmiştir. Muhammed Şîbânî Hân 1505 yılında Harezmi fethine başlamıştır. Türkistan şehirleri arasında ona karşı en uzun direnç gösteren şehir Ürgenç olmuştur. Çin Süfi tarafından müdafaa edilen şehir ancak on aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirilmiştir.²⁴ Bütün bu gelişmelerden sonra Sultan Hüseyin Mîrza tereddütlerini yenerek Muhammed Şîbânî Hân'a karşı harekete geçmeye karar vermişse de başlattığı harekâtı tamamlayamamış ve 5 Mayıs 1506 tarihinde vefat etmiştir.²⁵ 13 Mayıs 1507 tarihinde Muhammed Şîbânî Hân ordusuyla

²² İsmail Türkoğlu, "Şeybânî Hân", *DİA*, C.XXXIX, İstanbul 2010, s. 43-45.

²³ Mehmet Alparğu, *a.g.m.*, s.559.

²⁴ Gündoğdu, *a.g.m.*, s.611.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Ceyhun'u geçerek Herât'ı ele geçirmiştir. Başkentini ele geçirilmesinden sonra kısa sürede Horâsân'ın da diğer şehirleri ona teslim olmuşlardır. Yenilgi üzerine Bedüzzaman ve Muzaffer Hüseyin Mîrza Cürcan taraflarına kaçmıştır, fakat bir müddet sonra Muzaffer Hüseyin Mîrza burada hastalanarak ölmüştür. Bedüzzaman Mîrza ise Muhammed Şîbânî Hân'ın Cürcan'a yürümesi üzerine Azerbaycan'a kaçıp Şafevîlere sığınmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Çaldıran zaferinin ardından Tebriz'e giren Yavuz Sultan Selim ile İstanbul'a dönen Bedüzzaman Mîrza, 1517 yılında burada ölmüştür.²⁶

1508 yılına gelindiğinde Timurluların bütün toprakları artık Muhammed Şîbânî Hân'ın eline geçmiştir. Maverâü'n-nehr'i, Fergana, Harezm ve Horâsân'ı içine alan bu geniş ülkenin hâkimi, Özbek Hanedanı olmuştur.

Muhammed Şîbânî Hân Orta Asya'yı istila ettikten sonra Kazak Hânları ile ilişkileri kötü olmuştur. Muhammed Şîbânî Hân'ın Deşt-i Kıpçak'tan uzaklaşması genç Kazak devletinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Kazak hânları bu dönemdeki işgal ve ele geçirme politikaları doğrultusunda güçlü askerî birlikler oluşturmuştur. Fazlullâh B. Rûzbihân-i Huncî'nin Mihmân-nâme-i Buhârâ'da yazmış olduğu üzere; Kazak Sultanları Câniş Sultan, kardeşi Tâniş Sultan ve Câniş Sultan'ın oğlu Ahmet Sultan'ın elli binden daha fazla askeri bulunmaktadır.²⁷

1508 yılında Timurlular'ın siyasi varlığının tek temsilcisi sıfatıyla Kabil'de tutunmuş olan Babür'e son bir darbe indirmek için Afganistan'da faaliyetlerde bulunan Muhammed Şîbânî Hân, Kandahar'ı almak üzereyken yokluğunu fırsat bilen Kazaklar, Câniş ve Ahmet Sultanlar idaresinde Semerkant ve Buhârâ taraflarında yağma hareketlerinde bulunmuşlardır.²⁸ Bunu üzerine 1508 yılı sonlarında Buhârâ'ya dönen Muhammed Şîbânî Hân, 1509 yılı başlarında bütün Şîbân ulusu sultanlarını Buhârâ'ya toplamıştır. Kazak meselesinin görüşüldüğü bu kurultayda Muhammed Şîbânî Hân Buhârâ ulemasından Kazak Sultanlarına karşı yürümek için fetva almış ve bu sırada Nakşibendiye tarikatının kurucusu Bahâeddîn Nakşibend'in kabrini ziyaret etmiştir.²⁹ Sonunda ordusu ile harekete geçen Muhammed Şîbânî Hân 1509 yılında Kazak Sultanlarından Câniş Sultan'ın karargâhı olan Kara Abdal'a ulaşmıştır. Kaçan Câniş Sultan takip edilerek öldürülmüştür. Yine Kazak Sultanlarından Tâniş Sultan'ın karargâhı basılarak ağır kayıplar ve-

²⁶ İsmail Aka, a.g.e., s.104

²⁷ Fazlullah B. Rûzbihân-i Huncî, a.g.e, s.205

²⁸ Aynı eser, s.185-186

²⁹ Aynı eser, s.46-47

rilmiştir. Ancak, Kazak hânlarından Burunduk ve Kasım Hânların üzerine yapılan sefer, şiddetli kış şartları nedeni ile hedefine ulaşamamıştır.³⁰ Aynı yıl Herât'ın batısında ve güneyindeki dağlık ve kurak topraklara yaptığı sefer de başarısızlık ile sonuçlanmış ve bir hayli kayıp vermiştir. Bu sırada güney komşusu Safevî Devleti, Muhammed Şîbânî Hân için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bu devlet adını Safeviye tarikatının kurucusu Şeyh Safiuddin'den almıştır. Başlangıçta Sünnî karakter arz eden bu tarikat, Şeyh Cüneyt zamanında tamamıyla siyasî amaçlar güden bir oluşum haline gelmiştir. Şifliği bunu için en güçlü araç olarak gören Şeyh Cüneyt, bu arzusuna ancak torunu Şâh İsmail zamanında ulaşmıştır. Şif bir devlet kurmayı tasarlayan Şâh İsmail bu amacına çok geçmeden ulaşmıştır.³¹ Kısa zamanda Akkoyunlu ve Karakoyunlu bakiyesi ile çoğu Anadolu'dan gitme Türkmen boylarını yeni bir dinî heyecan ile bir araya getirmek sureti ile İran'da siyasî bir birlik kurmada başarılı olmuştur.³² XVI.yy başlarında Muhammed Şîbânî Hân'ın Timurlar ile mücadeleleri sırasında Horâsân ve Azerbaycan'dan başlayıp Bağdat'a kadar olan yerleri işgal eden Şâh İsmail Horâsân'ı Şîbânîler'in elinden almaya çalışmıştır.³³ Şimdiye kadar elde edilmiş olan başarılarından ötürü Muhammed Şîbânî Hân bu girişimlere doğal olarak izin vermemiştir. Bu nedenle güneyde savaş kaçınılmaz olmuştur.

Orta Asya halkının Sünnî olmasına karşın, İran ve Azerbaycan halkının Şif olması bu iki mezhebin ileri gelenleri arasında mücadeleye neden olmuştur. Şâh İsmail de Şiflerin hamisi sıfatıyla ortaya çıkıp, bütün siyasî faaliyetlerini de bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. Buna karşı Orta Asya'da Şifliğe karşı mücadeleyi yürüten Nakşî tarikatının mensubu olan Muhammed Şîbânî Hân da Sünnîliğin hamiliğini üstlenmiştir. Bu nedenle bu siyasî hâkimiyet mücadelesi bir çekişmeye dönüşmüştür. Şâh İsmail ile Muhammed Şîbânî Hân arasındaki mezhebi rekabet o dereceye varmıştır ki, Muhammed Şîbânî Hân, Şâh İsmail'in on iki dilimli kızıl tacına karşılık başına yeşil sarık sardığından kendisine Yeşilbaş lakabı verilmiştir.³⁴

³⁰ Fazlullah B. Rûzbihân-i Huncî, a.g.e, s.203-221

³¹ Tahsin Yazıcı, "Safeviler", MEB İA, C.10, İstanbul 1993, s.53-59; "Şâh İsmail", MEB İA, C.11, İstanbul 1993, s.275-279.

³² Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.15-42

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Rumlu Hasan, Şâh İsmail Tarihi (Ahsenü't-Tevarih), çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.

³⁴ Faruk Sümer, a.g.e., s.31

Muhammed Şîbânî Hân, Şâh İsmail'i önemli bir güç olarak belirledikten sonra, onu Sünnî mezhebine davet eden tehditkâr mektuplar yazmaya başlamıştır. Bunların cevapsız kalmasını kendi gücüne yoran Muhammed Şîbânî Hân, Horâsân'ın güney taraflarına fetih hareketlerine girişmiştir. Şâh İsmail'in bu konudaki şikâyetlerini içeren mektubuna karşılık Muhammed Şîbânî Hân, daha da ileri giderek ona dervişliğe dönmesini ve askerliği Cengiz soyunun temsilcisi olan kendisine bırakmasını tavsiye ettiği alaycı bir mektup göndermiştir.

Bu esnada Firuzgûhdaki bir isyanı bastırmak ile meşgul olan Muhammed Şîbânî Hân, Kırgız seferinde olan oğlu Muhammed Timur'un yenilgiye uğradığı haberini almıştır. Böylece Firuzgûhdaki asiller, Kırgızlar ve Şâh İsmail'in oluşturduğu tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, önemli bir kısmından mahrum olduğu ordusu da uzun seferlerde yorulmuş bir durumda idi. Kendisine bağlı sultanlardan kısa bir sürede yardım alma umudu da olmadığından, tek çare olarak Şâh İsmail'i Merv Kalesi'ne çekilmek suretiyle karşılamaya karar vermiştir.

Şâh İsmail, Muhammed Şîbânî Hân'ın ordusunu kaleden çıkarmak için Azerbaycan'daki gelişmeler üzerine oraya dönmek zorunda kaldığını bildirmek suretiyle askeri bir hileye başvurmuştur. Gerçekten de hile neticesini vermiştir. Safevî ordusunu gafil avlamak isteyen Muhammed Şîbânî Hân, hazırlıksız ordusu ile Şâh İsmail'in peşine düşmüştür. Akıbetinden habersiz yürüyüşüne devam eden Muhammed Şîbânî Hân, Murgab suyu kıyısında pusuda bekleyen ve geçiş noktalarını tutmuş olan on yedi bin kişilik Safevî ordusunun çemberinde kalmıştır. 2 Kasım 1510 tarihinde meydana gelen savaşta, kuvvetlerinin yarısından fazlasını kaybeden Muhammed Şîbânî Hân canını kurtarmak için kaçmıştır. Yaralı bir halde sığındığı çiftlikte yakalanarak 1 Aralık 1510 tarihinde katledilmiştir.³⁵

Şâh İsmail, Muhammed Şîbânî Hân'ın kafatasını içki kâsesi yaptırıp Sünnî Abbasî halifesi Memlûk Sultanı Kansu Gavri'ye göndermiştir. Muhammed Şîbânî Hân'ın sağ elinin de kesilerek, Safevîlere karşı kendisinden sürekli yardım talebinde bulunan Mâzenderân hükümdarı Aka Rüstem'e gönderildiği rivayet edilmiştir. Diğer bir rivayete göre de Muhammed Şîbânî Hân'ın derisinin yüzüldükten sonra içerisini saman doldurularak Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e gönderildiği söylenmiştir. Cesedin geri kalan kısımları, ölümünden birkaç ay önce Semerkant'ta yaptırmış olduğu medresedeki türbesine defnedilmiş ve bir süre sonra

³⁵ Jean Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 364-373.

burası ziyaretgâh olmuştur.³⁶ Orta Asyalı fâtihterin sonuncusu olarak zikredilen Muhammed Şîbânî Hân, Şîbânîlere (Özbeklere) en güçlü devirlerini yaşatmıştır. Çağataylar'dan Mihri Nigâr, Bâbü'r'ün kız kardeşi Hânzâde Begüm ve kendisine Semerkant'ı teslim eden Zehrâ Begüm ile evli olan Muhammed Şîbânî Hân'ın; Muhammed Timur Bahadır, Hürrem Şâh, Ebu'l-Hayr ve Süyünc Muhammed adlarında dört oğlu olmuştur.

Muhammed Şîbânî Hân'ın ölümünden sonra Şîbânîler (Özbekler)'de bir kargaşa baş göstermiştir. Muhammed Şîbânî Hân'dan sonra Hanedanın en büyüğü olarak Köçküncü Hân başa geçmiştir. Köçküncü Hân yirmi yıl kadar (1510-1530) Maverâü'n-nehr'in tamamına hükmetmiştir. Köçküncü Hân zamanında Merv faciasının yaraları büyük oranda sarılmıştır. Köçküncü Hân'dan sonra oğlu Ebu Said Hân, (1530-1534) dört yıl kadar Maverâü'n-nehr Şîbânîlerinin başında bulunmuştur. Ondan sonra Muhammed Şîbânî Hân'ın kardeşi Mahmud Sultan'ın oğlu Ubeydullah Hân (1533-1539) Buhârâ tahtına oturmuştur. Safevîlere karşı özellikle Horâsân'da dinmek bilmeyen saldırıları ile ünlü olan Ubeydullah Hân'dan sonra Köçküncü Hân'ın oğlu I. Abdullah Hân (1539-1540), ondan sonra da kardeşi Abdülatif Hân (1540-1551) Hanlık tahtına geçmiştir. Maverâü'n-nehr Şîbânîlerinin en büyük hükümdarı II. Abdullah Hân (1580-1598) olmuştur. Onun döneminde merkezi otorite yeniden kurulmuş, Safevîler ile savaşlar devam etmiş, Horâsân yeniden Şîbânîler'e bağlanmış ve bütün Türkistan ülkesi bir devlet halinde birleştirilmiştir. II. Abdullah Hân'dan sonra tahta II. Pîr Muhammed Hân b. Süleyman geçmiştir. 1598 yılının kışında Buhârâ'da bazı karışıklıklar yüz göstermiştir. II. Pîr Muhammed emirlerini tasfiye etmeye başlayınca Şîbânîler'in anne tarafından akrabası, Cuci'nin on üçüncü oğlu Togay Timur neslinden gelen Astarahanlılar'ın kurucusu Bâkî Muhammed'in müdahalesi ile karşılaşmıştır. Yapılan savaşta II. Pîr Muhammed bozguna uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Böylece başta Buhârâ Hanlığı olmak üzere Türkistan'da Şîbânîler sülalesinin hükümranlığı sona ermiştir (1599).³⁷

³⁶ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s.240-247.

³⁷ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar, İslam Devletleri*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.643-646; Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 546; W. Barthold, "Şeybânîler", *MEB İA*, C.11, İstanbul 1993, s.456-458; İsmail Türkoğlu, "Şeybânîler", *DİA*, C.XXXIX, İstanbul 2010, s.45-47.

Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Hayatı, Eserleri ve Üslûbu

Yazarın eserlerinde ismi; “Fazlullâh b. Rûzbihân b. Fazlullâh el-Huncî el-İsfahânî el-mulakkab bi-Emîn el-ma'rûf bi-Hâce Molla”³⁸, “Fazlullâh b. Rûzbihân b. Fazlullâh el-müştehir bi-Hâce Mevlânâ el-İsfahânî” ya da kısaca “Fazlullâh b. Rûzbihân İsfahânî”³⁹ şeklinde kaydedilmiştir. Bununla birlikte ondan bahseden çağdaş eserler, onun adını bazı lakap ilaveleri ile birlikte vermiştir. Örneğin Mısrır'da ve Hicaz'da bulunduğu sırada kendisine hocalık etmiş olan Sehâvî, onun adını “Fazlullâh b. Rûzbihân b. Fazlullâh el-Emîn Ebû'l-Hayr b. Kazi bi-İsfahân Emînu'd-dîn Huncıyyu'l-asl eş-Şirâzî eş-Şâfi es-Sufî el-müştehir bi-Hâce Mollâ”, Ravzâtu'l-cennât sahibi “Fazlullâh b. Rûzbihân b. Fazlullâh Huncî el-İsfahânî el-ma'rûf bi-Paşa” ve yazar hakkında geniş bir hal şerhi yazan Muhammed Emîn-i Huncî “Efzalu'd-dîn Fazlullâh b. Cemâlu'd-dîn Rûzbihân b. Fazlullâh b. Muhammed Huncıyyu'l-asl Şirâziyyu'l-muvelled ve'l-menşe İsfahâniyyu'dâr”⁴⁰ şeklinde zikretmişlerdir. Bütün bu isimler arasında hiç kuşkusuz yazarın kendi eserlerinde zikrettikleri ve kendisine uzun süre hocalık yapmış ve onunla yakından dostluk etmiş olan Sehâvî'nin verdiği bilgi daha doğru bulunmuştur. Fazlullâh'ın ataları köken itibari ile Güney Fars eyaletinin Lâristân bölgesindeki Hunc kasabasına mensup oldukları için Huncî, Şiraz'da dünyaya geldiği ve çocukluğunu burada geçirdiği için Şirâzî ve İsfahân'da ikamet ettiği için de İsfahânî nisbesi ile anılmıştır. Şiirde “Emîn” mahlasını kullanmıştır.⁴¹ Aynı zamanda; fakih, kelimci ve muhaddis de olduğu için bilim çevresinde daha çok “Hâce Mollâ” ve “Hâce Mevlânâ” lakapları ile tanınmıştır.⁴² Kendisine “Paşa” lakabının ne zaman ve kim tarafından verildiği bilinmemektedir. Minûcihr-i Sutûde Mihmân-nâme'de yazarın hayatı ile ilgili yazdığı kısımda yazarın Akkoyunlu sarayına Sultan Ya'kûb'un hizmetine girdikten sonra bu lakapla akranlarından daha değerli sayıl-

³⁸ Derya Örs, “Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî ve Târih-i Âlem-ârây-i Emîni'si”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1998, s.59.

³⁹ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, Minûcihr Sutûde neşr., Tahran 1341, s.356

⁴⁰ Aynı eser, s. 18.

⁴¹ Nitekim bu mahlas ünlü kitabı “Târih-i Âlem-ârây-i Emîni” isminde ve “Mihmân-nâme-i Buhârâ” adlı eserindeki şiirlerinde mahlas olarak görülmüştür (bkz. S.75, 131, 136, 251, 253, 256, 259, 321, 328).

⁴² Zebihullâh-i Safâ, *Târih-i Edebiyât der İrân*, C.4, 2.bs, Tahran 1363, s. 538-540.

diğının mümkün olacağını dile getirmiş olsa da, bu ifade doğru değildir. Çünkü paşa Akkoyunlu devlet teşkilatında kullanılan bir lakap ya da unvan değildir.⁴³

Yazar kendi soy kütüğünde dedesinin adından ötesini zikretmemiştir. Ancak, babası Cemâlu'd-dîn-i Rûzbihân'ın adından, baba tarafından Şiraz'ın Fesâ bölgesinin ünlü ailelerinden Rûzbihânlara mensup olduğu anlaşılmıştır.⁴⁴ Muhammed Emîn-i Huncî babası hakkında şöyle söylemektedir: “Cemâlu'd-dîn Rûzbihân b. Fazlullâh-i Huncî hicri dokuzuncu yüzyıl ulema ve bilginlerindedir. Akkoyunlu devleti zamanında İsfahan'ın önde gelen serdarlarından birisi olarak hizmette bulundu. Ya'kûb Bayındır'ın saltanatının başlarında, Hacı Bey İsfahan'da isyan etmiştir. Onun isyanından sonra Irak serdarlarının hepsi başkent Tebriz'e geri geldi. Cemâlu'd-dîn Rûzbihân da o zümrenin arasındaydı. O Tebriz'e girerken Sultan Ya'kûb'un ihtiram ve yücelik nazarında yer buldu ve onun sarayında bir yer ve mertebe buldu. Tam bu zamanlarda padişaha “Semerâtu'l-Eşcâr” adlı kitabını takdim etti ve büyük kabul ve beğeni gördü.” Sultan Ya'kûb, Rûzbihân ve oğlu Fazlullâh'ın hizmetlerine karşılık Hunc ahalisini vergiden muaf tutmuştur ve Cemâlu'd-dîn Rûzbihân muhtemelen 890/1485'te vefat etmiştir.⁴⁵

Fazlullâh baba tarafından ünlü bir aileye mensup olduğu gibi, anne tarafından da İsfahan'ın ünlü ailelerinden biri olan Sa'idi'lere mensuptur.⁴⁶ Her iki ailenin de Sünnî geleneklere büyük bir taassupla bağlı olmaları, Fazlullâh'ın ileriki dönemlerinde Safevîlere karşı takındığı tavrı gayet iyi izah etmektedir.

Yazar eserlerinde doğum tarihini açıkça belirtmemiştir lakin Sehâvî, onun kendisine 850-860/1446-1456 yılları arasında doğduğunu söylediğini rivayet etmiştir.⁴⁷ Fazlullâh ilk defa on yedi yaşında, ikinci defa da yirmi beş yaşında hacca gittiğini⁴⁸, Hicaz'a giderken 877/1472 yılında Bağdat'ta bulunduğunu ve orada Akkoyunlu Maksûd Bey ile görüşüğünü söylemiştir.

Fazlullâh, ilk eğitimini çocukluğunu geçirdiği Şiraz'da almıştır. İlk önce Arapça sarf-nahiv ve Kuran-ı Kerim öğrendiğini, on yedi yaşına kadar çeşitli akait, fıkıh ve kelâm kitapları okuduğunu, on yedi yaşındayken hac farizasını yerine getirmek üzere Hicaz'a gittiğini, bu yolculukta çok sıkıntı çektiğini, hacdan sonra

⁴³ Derya Örs, a.g.e., s.24.

⁴⁴ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s.19.

⁴⁵ Aynı eser, s.19-20; Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî*, s.152.

⁴⁶ E.G. Browne, *Târih-i Edebiyât-i İrân*, çev. Gulâmhuseyn Sadrî Efşâr, 4.bs., Tahran 1368, s.222.

⁴⁷ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s.21-22.

⁴⁸ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, a.g.e., s.20; Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî*, s.61.

Şiraz'a geri dönerek naklî ilimlerden aklî ilimlere yöneldiğini ve bu konudaki ünlü kitapları okuduğunu, bir süre Mesailerin izinden gittiğini ve bu arada İşarda-kilerin düşünceleri ile tanıştığını, ancak bunları bırakarak tekrar dinî ilimlere yöneldiğini, yirmi beş yaşında Hicaz'daki şeyhlerin derslerinden yararlanmak için yeniden oraya gittiğini, burada bir zaman riyazete meylettiğini, şiir söylemeye başladığını, Gazalî'nin İhyâu Ulûmî'd-dîn ve Sühreverdi'nin Ravza-i Avârif'ini okumakla meşgul olduğunu, Mısır'da bir süre dönemin ünlü şeyhlerinden ders aldığını, sonra geri dönerek yedi ay Medine'de kaldığını, orada Mısır ve Hicaz'ın büyük âlimlerinin huzurunda Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim'i kıraat ederek hatmettiğini, hac dönüşü Şiraz'da âlimlerin isteği üzerine Hall-i Tecrid, Havâşî ber Havâşî-i Şerh-i Cedîd ve Ta'likât ber Kitâb-i Muhâlât adlı eserleri kaleme aldığı, ders ve okumadan arta kalan zamanlarda Bedî'u'z-Zamân Fî Kıssat Hayy b. Yakzân'ı telif ettiğini, üçüncü kez hacca gitmeye niyetlendiğini, ancak bu kez hacca gitmeden önce Sultan Ya'kûb'a biat etmek üzere Azerbaycan'a gittiğini, Şaban 892/ Ağustos 1487'de Sehend yaylağında kitabını Sultan Ya'kûb'a sunduğunu, Sultan'ın kitabın girişini okumasını ferman buyurduğunu ve kitabı beğenmesi üzerine kitabın dibacesine kendi övgüsünü eklemesini istediğini, kitabında Sultan Ya'kûb'u yüceltmek için adına Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî adlı bir tarihî kitap yazmak istediğini, bunun üzerine Sultan'ın onun teklifini kabul ettiğini ve kitabı yazmak üzere onu görevlendirildiğini dile getirmiştir.⁴⁹

Fazlullâh, 892/1487'den itibaren Akkoyunlu sarayında, Sultan Ya'kûb'un en gözde nedimlerinden birisi olarak fiilen bulunmaya başlamış, ancak Sefer 896/ Aralık 1490'da Sultan Ya'kûb'un ölümünden kısa zaman sonra Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî'nin birinci cildini tamamlayarak onun yerine tahta geçen Baysungur ve onun vasisi Biçen oğlu Emîr Süleymân Bey'e takdim etmiştir. Ne var ki Baysungur 898/1493'de saltanattan azledilince, ona ve yerine geçenlerin emri altında kalamamış ve çaresiz İran'ın merkezi İsfahan'a yönelmiştir. Bu şekilde Âlem-ârây-i Emînî'nin Baysungur adına yazmayı düşündüğü ikinci cildi hiçbir zaman tamamlamamıştır. Fazlullâh'ın 898-909/1493-1503 yılları arasında nerede olduğuna ya da ne yaptığına dair bir bilgi yoktur.

Fazlullâh'ın 909/1503'ten sonraki yaşamı ile ilgili bilgelere, bu tarihten sonra kaleme aldığı eserlerinden ulaşabiliyoruz. Fazlullâh, bu tarihten sonra ilk kez karşımıza, 3 Cumade's-sani 909/ 3 Aralık 1503'te Kaşan'da bitirdiği, Kitâb İbtâl

⁴⁹Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s.21-22; Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî*, s. 60-67.

Nehcu'l-bâtil ve İhmâl Keşfu'l-'âtil eserleri ile çıkmıştır. Bu tarih Şâh İsmail'in askerlerinin Irak'ı fetih etme zamanı ile aynıdır. Fazlullâh, Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî adlı kitabında Şâh İsmail'in atalarına ağır ve düşmanca ibareler kullandığından, kısa sürede İran'ın tamamına hâkim olan Şâh İsmail'in korkusundan dolayı İran'ı terk ederek Maverâü'n-nehr'e göç etmek zorunda kalmıştır. 910/1504'te Irak'tan Horosan'a gelmiş ve Rebiülevvel ayının sonlarında Tus'taki evliya ve âlimlerin mezarlarını ziyaret etmek amacıyla Meşhed'den ayrılıp İmam Gazâlî'nin kabrine uğramış, sonra tekrar Meşhed'e geri dönmüştür.⁵⁰

Kısa zamanda kendine yeni bir hamî bulmayı başaran Fazlullâh, Özbek sultanı Muhammed Hân Şîbânî'nin sarayına girmiş ve onun seferlerini anlattığı ve fikhî konuları tartıştığı Mihmân-nâme-i Buhârâ, Neseb-nâme-i Hân ve Risâle-i Hârisiye adlı eserlerini 914-915/1508-1509 yılları arasında onun hizmetinde bulunduğu sırada kaleme almıştır. Şîbânî, ilim sever bir padişah olduğundan, onun huzurunda fıkıh, kelâm ve hadis konusunda yapılan münazaralara katılan Fazlullâh, ilmî şahsiyeti sayesinde kısa zamanda sultanın yakın adamlarından birisi olmuştur.⁵¹ Fazlullâh'ın Şîbânî Hân'ın hizmetinde olduğu yılların hikâyesini Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı eserinde görebiliyoruz. Muhammed Hân Şîbânî 916/1510'da Şâh İsmail ile savaşırken öldürülünce, Fazlullâh bir süre hamisiz kalmıştır. Muhammed Hân Şîbânî'nin yeğeni Ubeydullâh Hân 918/1512'de Buhârâ'yı ele geçirince Fazlullâh'ı sarayına davet etmiştir. Fazlullâh da orada bulunduğu süre zarfında Hân'a övgüde bulunup, takdirini belirtmek üzere 920/1514'te Sulûku'l-Mulûk adlı eserini kaleme almıştır. Fazlullâh'ın bilinen son ilmî ve edebî eseri 921/1515'te kaleme aldığı Şerh-i Kaside-i Burde'dir. Hayatının sonuna kadar Özbek sarayında kalan Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî 5 Cemâzîu'l-evvel 927 (13 Nisan 1521)'de Buhârâ'da vefat etmiştir.

Eserleri

Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, çeşitli konularda eser vermiş bir yazardır. Onun eserlerini yazmadaki amacı vakıf olduğu ilimler ile insanları aydınlatmak olmuştur. Bu yüzden kullandığı dil, dönemin diğer yazar ve şairleri ile kıyaslandığında edebî yönden zayıf kalmıştır. Telif ve tasnif ettiği eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Yazarın mevcut ve sadece isimlerinden haberdar olduğumuz eserleri şunlardan ibarettir:

⁵⁰ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî , **Mihmân-nâme-i Buhârâ**, s.351.

⁵¹ Aynı eser, s.24.

A. Bed'î'u'z-Zamân Fî Kıssati Hayy İbn Yakzân

Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin bilinen ilk eseridir. Farsça olarak kaleme alınan eser, 892/1486-87'de ya da bu tarihten kısa bir süre önce yazılmıştır. Dibacesi Sultan Ya'kûb'un emri üzerine yazılan kitabı yazar ona ithaf etmiş ve huzurunda kendisine okumuştur. Eserin konusu şüphesiz İbn Tufeyl'in Hayy İbn Yakzân adlı felsefi eseriyle bağlantılıdır. İran edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Mollâ Câmî (ö.898/1492) de Fazlullâh'ın eserini kaleme almasından kısa bir süre önce, Yunan kaynaklı bir hikâyeye dayanan Selâmân ve Ebsâl adlı sembolik manzumesini aynı konudan hareketle yazıp, Sultan Ya'kûb'a hediye etmiştir.⁵² Fazlullâh 'Âlem-ârây-i Emînî'de eserinden şöyle bahseder: "*Ders ve incelemeden arta kalan zamanımı Bed'î'u'z-Zamân Fî Kıssati Hayy İbn Yakzân'ı telif etmekle geçiriyordum. O kitapta nefis-i natıkanın tederrücü hakkında bir hikâyeye yazdım. Söz konusu kitap Farsça yazıldığından ibarelerin süslenmesinde, çeşitli mecaz ve istiârelerin kullanımında son derece mübalağa edildiğinden, kitabı inceleyenlerin de anlayacağı gibi hakikat ilimlerinde bundan önce bu kadar derli toplu ve süslü bir araştırma pek nadir kaleme alınmıştır. Kitap, yazılışı bittikten sonra, fâzılların ve kabiliyet sahiplerinin gönlünde tam bir yer edindi fâzıllar onu istinsah etmeye ve ondan nakillerde bulunmaya rağbet gösterdiler. Nüshaları dünyanın çeşitli yerlerine dağıldı.*"⁵³ Bilim dünyasında eserin 2009 yılına kadar herhangi bir nüshasının bulunmadığı bilinmekteydi. Ancak, değerli bilim adamı Prof. Dr. Derya Örs'ün büyük çaba ve uğraşları ile eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde H.1169 tarihli yegâne nüshası bulunmuş ve biza-tihi kendisi eserin şimdilik bilinen ünük yazma nüshasını metin tashihi yaparak bilim dünyasına kazandırmıştır.⁵⁴

B. Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî

Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî eserini 892/1487'de zamanın imamı olarak kabul ettiği Sultan Ya'kûb'a biat etmek üzere Azerbaycan'a geldiği sırada kaleme almaya başladığını, eserin ikinci cildini de yazmayı düşündüğünü, ancak bunu hiçbir zaman gerçekleşemediğini dile getirmiştik. Uzun Hasan (ö. 883/1478)'ın vefatından sonraki dönemi ele alan eser, Sultan Halil'in tahta çıkışından itibaren

⁵² Aynı eser, s.29.

⁵³ Derya Örs, a.g.e, s.36; Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî, s. 64-71.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, Bed'î'u'z-Zamân Fî Kıssati Hayy İbn Yakzân, haz. Derya Örs, Divan Kitap, Ankara 2009.

başlamakta ve 11 Sefer 896 (24 Aralık 1490)'da Sultan Ya'küb'un ölümüyle sona ermektedir.

Fazlullâh'ın bu kitabı telif etmesindeki amacı Cüveynî'nin "Târih-i Cihân-guşâ"sına benzer bir kitap yazmaktı.⁵⁵ Eserin başında yazar, Akkoyunluların soy ve cetlerinden bahsetmektedir. Eserin planı gelişigüzel ve dağınık, kronolojisi ise son derece yetersizdir. Yazarın eserdeki bazı bilgileri ise sadece şifahîdir.⁵⁶ Eserin iki nüshası mevcuttur. Bunlardan ilki, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı (Nu.4431)'nda bulunmaktadır. Nüsha Yûsuf-i Mervî tarafından 926/1521 yılında nestalik yazı ile hoş ve dikkatli bir biçimde kopya edilmiştir.⁵⁷ Diğeri ise, Paris Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Persan (Nu.101)'de bulunmaktadır. Müstensihî belli olmayan nüshanın istinsah tarihi 21 Muharrem 952 (3 Nisan 1545) dir.⁵⁸ Eser bilim dünyasına ilk kez Minorsky tarafından özet ve tercüme yapılması yoluyla kazandırılmıştır. Ayrıca eser, 1998 yılında Prof. Dr. Derya Örs tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

C. Kitâb İbtâlu Nehcu'l-Bâtıl ve İhmâlu Keşfu'l- Âtıl

Eser, İlhanlı Sultanı Olcaytu döneminin meşhur şif âlimlerinden, Allâme Hillî adıyla bilinen Hasan b. El Mueyyed b. Yûsuf b. El-Muttahar el- Hillî'nin (648-726/1250-1326), Şia'nın hakkaniyetine dair kaleme aldığı Nehcu'l Hakk ve Keşfu's-Sıdk adlı kelim kitabına reddiye olarak yazılmış olup, daha çok İbtâlu'l-Bâtıl adıyla tanınır. Arapça olarak kaleme alınmış olan eser, 909/1503'te Kaşan'da tamamlanmıştır.⁵⁹ Yazarın, Safevîlerin hâkimiyetine geçen İran topraklarını terk etme mecburiyetinde kalışının başlıca sebeplerinden birisi de bu kitapta Şiiler hakkında ileri sürdüğü görüş ve hakaretlerdir.

D. Mihmân-nâme-i Buhârâ

Çalışmamızın konusunu teşkil eden eserden geniş olarak söz edilecektir.

E. Sulûku'l-Mulûk

İslâm prensipleri çerçevesinde devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini anlatan yazarın son dönem eserlerinden olan bu eser oldukça hacimlidir. Eser,

⁵⁵ Zebihullâh-i Safâ, a.g.e., s. 539.

⁵⁶ Derya Örs, a.g.e., s.41-42.

⁵⁷ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s.29.

⁵⁸ Derya Örs, a.g.e. s.43-44.

⁵⁹ Zebihullâh-i Safâ, a.g.e., s. 540; Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s.31.

Şîbânî Hân'ın ölümü üzerine Hân olan yeğeni Ubeydullâh Hân'ın, hükümet ve memleket işlerinin idaresinde kendisine rehber olacak bir eser yazmasını istemesi üzerine 918/1512 yılında yazılmaya başlanmış ve 920/1514 yılında Buhârâ'da tamamlanmıştır. Yazar eserini şafî mezhebi doğrultusunda yazmıştır. Eserin, British Library (OR 253) ve Leningrad olmak üzere iki yazması vardır. Leningrad yazmasının Fazlullâh'ın kendi hattı ile yazılmış olması da muhtemeldir. Ubeydullâh Hân dönemi için önemli bir kaynak olan bu eser Muhammed Ali Muvahhid tarafından mevcut iki nüshanın karşılaştırılması sureti ile Tahran'da basılmıştır.⁶⁰

F. Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiş kırk iki beyitlik Çağatayca kaside.

Bu kaside yazarın bilinen tek Türkçe manzumesidir. Yaşamının tümünü Türk saraylarda geçirmiş olan yazarın Türkçe bildiğini Farsça yazdığı eserlerinde kullandığı Türkçe terminoloji ve özellikle Mihmân-nâme-i Buhârâ'da Şîbânî Hân'ın söylediği Türkçe şiire yazdığı şerhten anlayabiliriz.⁶¹ Fazlullâh'ın söz konusu manzumesi Feridun Ahmed Bey (ö. 1583) tarafından yazılmış olan Münşe'âtü's-Selâtin adlı mecmuanın birinci cildinde yer almaktadır. Söz konusu manzume hakkında Gülşen Seyhan Alışık'ın çalışması bulunmaktadır.⁶²

G. Yine Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiş yirmi beş beyitlik Farsça kaside.

H. Sultan Süleyman'ın tahta geçişini kutlamak için yazılmış bir kasidenin ilk beyti.

I. Neseb-nâme-i Muhammed Hân ya da Şecere-i Neseb.

J. Şerh-i Kasîde-i Burde

El-Bûsîrî'nin meşhur kasidesine yazılmış Farsça bir şerhtir. 921 yılında tamamlanmış olup yazarın son eseridir.

K. Hall-i Tecrîd

L. Ta'likât ber Kitâb-i Muhâlât

M. Havâşî ber Havâşî-i Şerh-i Cedîd

N. Mekâsîd der 'Îlm-i Kelâm

⁶⁰ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Sulûku'l-Mulûk*, nşr. Muhammed Ali Muvahhid, Tahran 1362.

⁶¹ Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, s. 63-70-198-341.

⁶² G.S. Alışık, "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Hân'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.2(4), Ankara 2005, s. 70-87.

O. Şerh-i Vesâyâ-yi H'âce 'Abdul'l-Hâlik-i Gucduvânî

Bir mukaddime ve üç bölümden oluşan bu eser Şeyh Gucduvânî ve ona bağlı şeyhlerin hayat hikâyelerinden bahseder.

P. Havâşî ve Ta'likât ber Keşşâf**R. Risâle-i Hârisiye**

Hâris hadisinin şerhi.

S. Cemâlu'd-din-i Erdistânî'nin menkıbeleri hakkında bir risaledir. Bu eserin varlığından hocası Sehâvî söz etmektedir.

T. Hidâyetu't-Tasdîk ilâ Hikâyeti'l-Harîk

907/1501'de İsfahan'da kaleme alınan bu Arapça risale 886/1481 yılında Medine'de çıkan yangını anlatmaktadır. Fazlullâh 887/1482 yılında, yangından altı ay kadar sonra Medine'de bulunmuş ve yangının eserlerini bizzat gözlemleyerek gördüklerini yazmıştır.

U. Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî'yi bitirdikten sonra yazar "Sahih-i Müslim" şerhini yapmaya niyet ettiği bir eserdir.

Eserlerindeki Üslup Özellikleri

Fakih, mütekellim, muhaddis, tarihçi, şair, edip ve müderris olan Fazlullâh b. Rûzbihân birbirinden farklı birçok alan ile ilgilenmiştir. Farsça ile birlikte, iyi derece Arapça ve Çağatayca öğrenmiştir. İran, Hicaz ve Mısır'ın ünlü âlimlerinden dersler almış, Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim'i kıraat ederek hatmetmiş ve hayatı boyunca çeşitli konularda risaleler ve kitaplar kaleme almıştır.

Fazlullâh'ın edebî şahsiyetini belirleyen en önemli özellik, onun kaleme aldığı bütün eserlerinde olaylara daima bir fakih gözüyle yaklaşmış olmasıdır. Yazar bu doğrultuda, olması gerektiğini düşündüğü devlet modelinin hayata geçirilmesi için bilgi ve birikimi ile gereken ortamı hazırlamaya çalışmıştır. Zira yazar gerek Akkoyunlu gerekse Özbek sarayında bulunduğu sırada bu isteğini gerçekleştirmek üzere hizmetinde bulunduğu padişahları bu yönde teşvik etmiştir. Fazlullâh bu anlamda şair, edip ve tarihçi olmayı bu isteklerine ulaşmak için bir araç olarak kullanmıştır.

Fazlullâh dönemin adetlerine ve padişah sarayında yaşamının gereklerine uyarak zaman zaman padişahlara övgüde aşırıya gitmiştir. Ancak, onlara doğru

olanı söylemekten çekinmemiş, onları haksız kararlarını ve yaptıkları katliamları eleştirmiştir. Uzun süre saraylarında yaşadığı Sultan Ya'kûb ve Muhammed Şîbânî Hân'dan zamanın imamı ve halifesi gibi dinî unvanlarla söz etmesi de onları birer padişahın çok İslâm topraklarının halifesi ve imamı olarak gördüğünü ve eserlerinde de görüldüğü üzere hadislere her zaman fikhî açıdan yaklaştığını açıkça göstermiştir.

Fazlullâh'ın mutaassıp bir sünnî olarak hayatının sonuna dek mücadele vermesi, hizmetinde bulunduğu padişahları Safevîlere karşı kışkırtması ve bu yüzden İran topraklarını terk etmek zorunda kalışı onun dinî kimliğini öne çıkarmıştır. Onun bu tutumu zaman zaman tarihçiliğini etkilemiş ise de, bu dönem mücadelelerine faklı bir açıdan bakılması için yazdıkları son derece önem taşımıştır.

Fazlullâh'ın nesri ve nazmı, o dönemin usta şair ve yazarlarının eserleri ile kıyaslandığında son derece zayıf ve acemice kalmıştır. Bunun en temel nedeni, onun şiir ve nesri diğer şair, yazar ve tarihçilerin aksine, sadece hüner sergilemek amacı ile değil de kendi dünya görüşünü yansıtmak amacı ile kullanmış olmasıdır.

Fazlullâh, eserlerinde son derece ağır ve zorlama bir dil kullanmıştır. Metinlerinde ayetler, hadisler, Arapça ibareler ve çok uzun cümleler (itnâb), gereksiz ve yersiz seciler kullanmıştır. Yazar anlamı hiç ön planda tutmadan bol bol aynı anlama gelen kelimeleri ardı ardına kullanarak oyun yapmış ve eserlerini adeta birer sözlüğe çevirmiştir. Ancak tarihî olayları anlatırken nispeten daha sade bir nesir kullanmıştır. Aynı şekilde tarihî olayların anlatımında hikayeleştirme yöntemine de başvurmuştur.

Yazar eserlerinde dibace ve mukaddime gibi bölümleri uzun tutmuş ve bu kısımlarda sanat göstermeyi anlamın önüne almıştır. Özellikle bu bölümlerde san ve unvanları çeşitli benzetmeler kullanarak gereksiz yere uzatmıştır. Bununla birlikte dil bilimsel olarak yazar eserlerinde, kurallara uymuş, devrik cümleler (cümle-i maktûb) kurmaktan kaçınmıştır.

Yazarın bildiği dillerin eserlerine yansması da bire bir olarak eserlerinde gözlemlenmiştir. İyi derecede Arapça ve Kur'an-ı Kerim bilgisini eserlerinde kullandığı ayet ve hadislerden anlayabilmekteyiz. Aynı şekilde, Türk padişahlarının saraylarında bulunması ve Çağatayca'ya hâkim olması da Şîbânî Hân'ın söylediği Türkçe şiirlere yaptığı şerhlerden anlaşılabilir.

Mihmân-nâme-i Buhârâ'nın Yazılışı ve İçeriği

Yazarının “Sefer-nâme-i Buhârâ” olarak adlandırdığı eserinin ismi, Özbek sultanı Muhammed Şîbânî Hân’ın emri ile “Kitâb-i Mihmân-nâme-i Buhârâ” olarak değiştirilmiştir. Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî’nin bu eseri X./XVI. yy. Orta Asya Türk siyaset ve kültür tarihi için önemli bir eserdir. Yazar eserini yazmaya Buhârâ’da başlamış ve yaklaşık bir cüzünü burada yazmıştır. Daha sonra 914/1508 yılının dördüncü ayında (Ağustos 1508) Herât’ta eserini yazmaya devam etmiştir. 915/1509 yılının Cemâzîu’l-evvel ayının yirmi üçü Cuma günü (8 Eylül 1509) öğleden sonra eserini tamamlamıştır. Eserde karşımıza çıkan ilk tarih 914/1508 yılının Rebî’u’l-evvel ayı (Temmuz 1508) Cuma günüdür. Eğer kitabın yazımına bu tarihte başlanmış ise, eser yaklaşık olarak Muhammed Şîbânî Hân hükümeti döneminin on dört aylık olaylarını kapsamış olacaktır. Elli dört bölümden oluşan eserin, otuz sekiz bölümünü tarih, on üç bölümünü fıkıh ve kelam, iki bölümünü yazarın hal şerhî ve bir bölümünü mukaddime oluşturmaktadır.

Bir tür sefer-nâme de olan eserin konusunu; Muhammed Şîbânî Hân dönemi tarihî olayları, âlemi ele geçirme ve geçmiş günlerdeki ilim ve mülk isteği, atalarının, askerlerinin, memleketlerinin durumu, Türkistan şehirleri ve geçitlerinin hali, Türkistan’ın fethi, Horâsân’ın fethinden sonraki durumu ve olayları, Hân’ın Buhârâ’daki misafirliği, Kazak seferinin ayrıntıları, bu sefer sırasındaki konak, olay ve yerlerin zikri, gidiş geliş konaklarındaki Hân’ın katıldığı meclislerdeki ilmî yararlar, Kazaklara karşı elde edilen zaferin niteliği, onlarla olan savaşın hikâyesi ve İslâm ülkelerindeki yağmaların ayrıntıları ve Semerkant’taki dört günün hikâyesi, Meşhed ve Tus ziyaretleri, Sünnîlerin Şîflere karşı tavrı, süregelen savaşlar nedeni ile zarar görmüş olan yerlerin ıslahı ve bu süre zarfında geçen olayların anlatımı oluşturmıştır.

Yazar bu konuların beyanı esnasında sekiz yüz elli iki beyit şiir söylemiştir. Bu şiirlerin konuları arasında; öğüt, uyarı, tabiatın çeşitli manzaralarının vasfı, Muhammed Şîbânî Hân’ın anlatımı, mescitlerin, sarayların ve birçok enbiyanın övgüsü yer almıştır.

Yazar, tabiatı betimlemede, becerikli bir ressam gibi bütün gizli saklı ayrıntıları ele almıştır. Manzarayı öylesine bir betimleme ile aktarmıştır ki, okuyanda bizzat görmüş hissi uyandırmıştır. Yazarın Seyhun nehri ve onun çağlaması, Kazak memleketindeki kar bolluğu, Semerkant tuzlasının eğrisi, Türkistan kırlarının baharı ve yeşillik tarifleri, onun inceleme, dikkat ve kalem gücünü göstermiştir.

Yazarın Türkistan ve Horâsân’a yaptığı seyahatlerde gördüğü; şehirler, köyler, kaleler ve yapılar teker teker dikkatli bir gözlem ile incelenmiş ve her birinin

çeşitli kısımları güzel bir şekilde anlatılmıştır. Yazarın gördüğü yerlerden bazıları şunlardır: Sagnâk Beldesi, Semerkant şehri, Kângal yaylası, Erkûk kalesi, Kelât kalesi, Hâce Yesevi'nin mezarı, Ebû'l-Hayr Hân'ın mezarı.

Mihmân-nâme-i Buhârâ Nüshaları

Alışık, Şibâniler Dönemi için Kaynak Araştırmaları adlı çalışmasında Orta Asya Türk tarihi, Özbekler ve Kazaklar için büyük önem taşıyan bu eserin nüshaları için yaptığı incelemeyi şu şekilde aktarmaktadır: “Eserin, *müellif nüshası*, Taşkent'te Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde 1414 numarada kayıtlıdır. Nüsha, 15x25 cm ebadındadır. 135 varaktan oluşmakta ve varaklardaki satır sayısı 18-28 arasında değişmektedir. Bazı yapraklarda başlıklar ya da eklemelerin yazıldığı derkenarlar bulunmaktadır. Bu nüshanın kâğıdı Semerkant kâğıdıdır; kapağı orijinal olmayıp, XIX. yy ait boyası silinmiş, kısmen yıpranmış deri bir kapaktır. Kapak üzerinde kapağın yapımcısı Abdû'l-Gafûr'un adı bulunmaktadır. İlk altı yaprak nemden büyük ölçüde zarar görmüş, metnin büyük bir kısmı okunamaz bir duruma gelmiştir. 44b itibari ile yaprak numarası başka bir hatla yazılmıştır. Bu nüsha kütüphaneye 1934 yılında özel bir şahıs kütüphanesinden alınarak kazandırılmıştır. Huncî, kimi yerde bir satırlık başlık boşluğu bırakmış, kimi yerde de yazdığı sözcüğün üzerini çizerek, satır arasına ya da derkenara doğru biçimini yazmıştır. Metnin kaybolmuş olan bölümleri İstanbul'daki kopyası kullanılarak tamamlanmıştır:

Eserin İstanbul nüshası Süleymaniye (Nuruosmaniye) Kütüphanesi'nde 3431 numarada kayıtlıdır. Nüshanın istinsah tarihi 915 Cemâzû'l-âhir (Eylül 1509)'dur. Yazılış ve istinsah tarihinin bu kadar yakın olması, bu nüshanın müellif tarafından da görülmüş olabileceği fikrini güçlendirmektedir. Nüsha, el-Hâc 'Âlî el-kâtib el-Harâvî tarafından ta'lik hatla yazıya geçirilmiştir. 153 varaktan oluşan nüsha, 345x240, 250x165 mm boyutundadır. Nüshanın mensur olan sayfaları 19 satırdan oluşmaktadır. Manzum olan kısımlardaki satır sayıları değişmektedir. Orijinal bordo deri muhafazasının üzerinde Kitâb-i Mihmân-nâme-i Buhârâ El-Hâce İsfâhân'a Hatt-i talik kaydı bulunmaktadır. Başlık mor zemin üzerine tezyinatlı ve tezhiplidir; içi ve dışı meşin, salbek, şemse, köşebendli, miklepli ve şirazeli, yaprak cetvelleri tezhiplidir. Tek sütun olan yazmada yalnızca şiiirlerin bulunduğu yapraklar kimi zaman iki (31a), kimi zaman üç (23a-30b) sütun olarak düzenlenmiş, özel adlar ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eser, Orta Asya talik yazısının da seçkin bir ürünüdür.”⁶³

⁶³ G.S. Alışık, “Şeybaniler Dönemi için Kaynak Araştırmaları: Mihmân-nâme-i Buhârâ I”, *Modern*

Mihmân-nâme-i Buhârâ Dil ve Üslûp Özellikleri

Mihmân-nâme-i Buhârâ dil ve üslûp özellikleri bakımından Timurî döne-minde yazılmış tarih kitapları kapsamında yer alır. Genel kabule göre Fars şiiri ve nesri bu dönemden itibaren, VIII./XIV. yüzyılında ulaştığı parlak durumunu yitirmeye başlamıştır. Moğol ve İlhanlı tarih yazıcılığı geleneğini devam ettiren Timurî dönemi tarihçileri çok sayıda tarih kitabı kaleme alsalar da, Vassâf, Cüveynî ve Kâşânî gibi tarihçilerin edebî başarılarına erişememişlerdir. Bunun başlıca sebepleri arasında, her biri değişik anlamlar taşıyan ön ekli Farsça fiillerin terkedilmesi, Türkçe ve Moğolca kelimelerin hızla Farsçaya girmesi, Arapça'da dahi yaygın olmayan ve anlaşılması güç kelimelerin yaygınlaşması, sanların ve unvanların gereksiz yere uzatıldıkça uzatılması, Farsça ve Arapça kelimelerin peş peşe sıralanarak nesirde (seci) kafiye yapılmaya çalışılması gibi unsurlar sayılabilir.

Mihmân-nâme-i Buhârâ, dil ve üslûp bakımından tekdüze bir yapıya sahip değildir. Yani ne sade bir nesirle "Nesr-i Mürsel" ne de tamamen sanatlı bir nesirle "Nesr-i Fenni" yazılmıştır. Bu sebeple Mihmân-nâme'nin nesrinin "Nesr-i Beyn-â-beyn" olduğunu söylemek mümkündür.

Farsça diğer tarihî eserler gibi anlamdan çok şekle önem vermiş olan yazar, ağıdalı ve sanatlı bir nesirle yazmış olduğu eserinin özellikle dibace kısmında son derece ağır ve zorlama bir dil kullanmıştır. Yine yukarıda da belirttiğimiz üzere eşanlı Farsça ve Arapça kelimeleri peş peşe sıralayarak nesirde (seci) yapmaya çalışmış, bu bakımdan birkaç kelime ile anlatılacak bir konuyu çok uzun ve gereksiz cümleler (itnâb) ile ifade etmiştir.

Ancak tarihî olayları anlatmaya başladıktan sonra yazar nispeten daha sade bir nesirle yazmaya devam etmiştir. Zaten Timurî dönemi tarih kitaplarının en önemli özelliklerinden birisi dibace ve mukaddime gibi bölümlerin uzun tutulması, bu kısımlarda sanat gösterme kaygısının her zaman anlamdan önce gelmesi, ancak sonraki bölümlerde daha sade bir nesre geçilmesi olmuştur.

Yazar, eserinde padişah hakkında konuşacağı zaman birçok ayet ve hadisi tevil ederek, yani yorumlayarak onun bütün davranışlarının Allah'ın isteği doğrultusunda olduğunu dile getirmiştir. Bu tutum o dönem tarih yazarlarının eserlerinde görülebilmektedir.

Eserde yazar hemen hemen her yerde dilbilgisi kurallarına uymuş ve cümlelerin bütün unsurlarını yerli yerinde kullanmıştır. Eser Farsça olarak yazılmış olmasına rağmen, Türkçe birçok sözcük de kullanılmıştır. Örneğin:

Kilim: (s. 33)

... نه پادشاهی تواند گلیم خود را از غرابت بلا بیرون کشید و نه جهان پناهی را مقدرت ...

Sürme: (s. 39)

باد از دوازده سال شی او را دیدم جامهای سفید پوشیده و سرمه در چشم کشیده ...

Yurt - Göç: (s. 55)

... همراهان آن سفر عظیمخطر از آن یورت کوچ فرموده

Ordu: (s. 73)

... و اسبها را سیراب ساخته در منازل و اردوهای خود فرود می آمدند و ...

Kışlak: (s. 75)

برندق که خان قزاق است از محل قشلاق آب سر رو به دشت کرده باشد ...

Konuk: (s. 87)

... که میهمان عزیز در خانه کسی قنق شد

Ulus: (s. 92-97)

بر هلاکوخان و الوس و لشکر او صادقست ...

(s.97) چنانچه در تمام الوس اوزبک و مغول آنحضرت را شیر مرد می خوانند

Dönemin bütün eserlerinde olduğu gibi Mihmân-nâme-i Buhârâ'da da edebî sanatlar fazlaca göze çarpmaktadır. Örneğin:

Tescî:

چون خلیفة الرحمن و امام الزمان خلدالله خلافته فی دوام الاحسان بدارالملک بخارا نزول اجلال فرمودند. (s.2)

حضرت سلطان شجاعت آثار، نجابت شعار، ملک نامدار، پادشاه جلیل المقدار سونج خواجه سلطان که .. (s.3)
 نوبتی دیگر که محفل سامی مشحون بوجود آکابر نامدار و مجلس نامی مقرون باعیان افاضل روزگار بود ... (s. 19)
 در خاطر این حقیر خطور نمود که هلاکو خان هنگامی که رایت جهانگیری بر افراخته و آثار رسوم سلطنت
 پادشاهان روزگار را بر انداخته روی توجه بجانب فتح ممالک عراق و آذربایجان کرد (s. 60)

Tarsî:

بامداد امداد تاییدات ربانی و اسعاد اعوان توفیقات سبحانی و حسن اتفاق سعود فلکی و ین ارتفاع جنود
 ملکی... (s. 1)

İstikâk:

... شاید وجه جواز توریه آن باشد که آن با دشمن غیر مغلوب است که در صدد مقابله و مقاتله و معارضه است
 (s. 17)

از بجهت طلوع بخت روز افزون که طالع از مطالع دولت همایون بود (s. 75)

مشاهده کردم در خاطر خطور کرد که شاید در حدیس اشارتی باستیلائی عساکر اوزبک باشد (s. 80)

Cinas:

اگر هزار رستم دستان بصد هزار مکر و دستان خواهد که در خیل نامدار او جای گیرند... (s. 123)

Tesbih:

... بیک فرخنده بال از جناب حشمت و حضرت خلافت بطلب فقیر رسید (s. 32)

چون پادشاه در مقام مراقبت حق تعالی رفت مقابله حقیقه میان ظل و خداوند ظل شد (s. 37)

در خاطر تیره این ضعیف این مطلع عالی سر زد و بر زبان سوسن لسان از ملهم غیب این بیت سر بر زد (s. 75)

... و رفعت طاق صفحه اش رشک پیش طاق گنبد دوران بود. (s. 79)

چرخ دوار را ملامت ازو ... (s. 82)

... و ماهچه رایت خورشید آیتش از افق عز و جلال و مشرق دولت و اقبال تافته و ... (s. 90)

بامداد که از کوره افق قرص خورشید همچو سیماب در سطح زمین لرزان گشت. (s. 110)

شدت سرما بمرتبه بود که هر کس که سر از بستر بیرون آوردی خود را همچو یخ بر جای بسته و همچو برف در میان آب بسته دیدی. (s.111)

İsti'âre:

چون در فرش ما بندگان را از تو قرار بود (s. 33)

خانه روان که خانه روانست ... (s. 74)

Müterâdif:

اول شروع در تحریر اموری می کنیم که باعث و داعی بر غزای قزاق شد (s. 40)

... چهره مخدرات مقاصد آن که در نقاب اختفا و حجاب اختیا الی الیوم استقرار داشت ... (s. 62)

... حقیقت آنک محمد رسول الله صلی الله و سلم چون غرض و مقصود و غایت از حلق کایناتست ... (s. 69)

... عساکر خاصه آنحضرت و لشکریان ولایت سمرقند و ولایات و توابع و لواحق و مضافات اکثر از سی هزار

سوار نامدار جرای که ... (s. 90)

از شدت برودت بر جان عذاب و نکال و بر بدن مایه زحمت و ملال شد. (s. 112)

روی توجه بسیر غدام و بصد حزن و اندوه در راه افتادم. (s. 115)

İcâz: Yazar kısa cümleler kurarak sade bir nesir kullandığında konuşma diline yaklaşmakta ve daha anlaşılır hale gelmektedir.

حضرت خان اشارت فرموده بطرف یسار جای دادند. چون ادای فریضه جمعه فرمودند ، بطرف فقیر التفات فرموده، فرمودند: بموعظه اقدام نماید. فقیر عرض کردم که شیوه وعظ تمیذام ولیکن حدیثی بر منبر بخوانم.

اشارت عالی رسید که برخوان. بر منبر بالا رفتم و حدیث بر خواندم. (s. 32)

از قلاع ترکستان اول قلعه که منزل ریابت همایون بود قلعه ارکوک بود و آن قلعه ایست بر یک فرسخی نمر

سیحون و وقوع آن بر طرف غربی نخرست و از آنجا معبرس بجانب قلای شرقی ترکستان. (s. 88)

بعضی از اکابر امرا اعیان که همراه بودند بنفس خود از اسیها فرود آمده و بغلهای هیزم برداشته از کنار قاق بر سر

رخنه رفتند. (s. 113)

İtnâb: Özellikle sultan, şehzade, emir ve beylerin övgüleri, savaş ve tabiat tasvirlerinde sıkça kullanılmıştır.

... عالیحضرت، خلافت منقبت، امامت مرتبت، محیی مآثر الخلفای الراشدین، مجدد المایة التاسعة باحیا مراسم الشرع والدين، ظلل الله الديان، امان الله لاهل الايمان، بحر العلم و شمس العرفان، مستخدم اعنای سلاطين الزمان، مالک رقاب خواقین الاوان، ابولفتح محمد الشیبانی خان... (s. 1)

حضرت پادشاه معظم، سلطان مکرم، سریر خواقین جنگیزی، بحرام حصار جنگ و خونریزی...

حضرت پادشاهزاده نامدار، در شاهوار، تاج عزت و افتخار، شیر زاده خاقان آثار... (s. 4)

مدت چهارده روز در بیابان بخارا زمان سیر موبک همایون و محل طلوع دولت روز افزون حضرت خلیفة الرحمان و امام الزمان بود (s. 76)

Tetâbu-i İzâfât (Zincirleme tamlama):

دیگر روزی از لسان دُر ربار گهر آثار حضرت خان عالی مقدار صاحب اقتدار ... (s. 17)

زیرا که پرواز مرغ ذهن فقیر بیش از این نیست. (s. 50)

پیش از آنکه صاعقه تیغ جانسوز خاک وجود دشمن را بر باد فنا دهد... (s. 76)

İğrak ve mübalâğa:

دیگرسلطانان نامدار که هر یک هژبری صاحب اقتدار و شیریه مهامت آثار بودند (s. 5)

بلاد ترکستان در ایام بحار از ریاض کثیر الازهارجنت حکایتی و از نزهتگاه باغ ارم ذات العماد کنایتی است، الوان نباتات مختلف و انواع ریاحین مؤتلفه در اطراف و اکناف او زینت زمین گشته، گویی دشت و صحرای او از طیب هوا و عنودت ماء نمونۀ از آب و هوای خلد برین گشته... (s. 87)

اسبان همچو اسب عاج در تحتۀ شطرنج چنان خشک شده که بی دستیاری او را از خانه به خانه نقل کردن میسر نبود و شتران همچو ناقه نمود در میان احجار یخ چنان بسته که مگر هم دعای صالح او را از آنجا بیرون آوردی. اگر کسی ساعد از آستین بنمودی جهة آنکه زین را تنگ کشد از یخ ساعد بلورین بودی که عاشق را در بر تنگ کشد و اگر از زیر قلابق پیدا شدی دست آویز گوشمال سرما شدی. (s. 111)

İktibâs-ı lafzî:

قندیل دل را که معلق مساجدست پیوسته از زیت طلب که بر افزونده است مصابیح «یکاد زیتها یضی و لولم تمسسه نار» ست سوزان دارد... جمال محبوب مجازی، او را از مراقبت محبوب حقیقی باز ندارد و عشوه و کرشمۀ شاهد دلفریب، او را از تجلیت حضرت مشهود «واذا سألک عبادی عَنی فانی قریب» مانع نگردد... چنین مرد در

روز قیامت که امن و سلامت مرتفع شود و نجیب « تشخص فيه الابصار » دیده حاضران را در غلوی ساعت و غوغای
واقعۀ کبرا متحیر سازد... (s. 35)

Hadis ve ayetlerle istişhad: Bu sanat Miħmān-nāme-i Buhārā'da çok fazla kullanılmıştır. Öyle ki yazar eserini adeta küçük bir Kur'an cüzüne ve hadis risalesine dönüştürmüştür.

وعنده مفاتح الغيب لا يعلمها إلا هو (s. 6)

" اذا جاء رمضان فتحت ابواب الجنة و غلقت ابواب جهنم و سلسلت الشيطان " (s. 8)

" كل عمل ابن آدم يضاعف الى سبعماية ضعف قال الله تعالى الا الصوم فانه لى و انا اجزى به و فى رواية و انا اجزى به و فى رواية و انا جزاؤه " (s. 9)

" امرت ان اقاتل الناس حتى يشهدوا ان لا اله الا الله و انى رسولا لله و يقيموا الصلوة و يتوازرؤوا فاذا فعلوا ذلك عصموا منى دماء هم و اموالهم الا بحقلا سلام و حسابهم علاالله " (s.12)

" قاتلوا الذين لا يؤمنون بالله ولا باليوم الآخر ولا يحرمون ما حرم الله ورسوله ولا يدينون دين الحق من الذين اوتوا الكتاب حتى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون " (s. 13) " يوم يفر المرء من أخيه و امه و صاحبه و بنيه " (s. 33)

Yazar eserinde bitirdiği her bölümün sonuna dua cümlesi ile nokta koymaktadır.

... الله هو الولي الكريم و منه التوفيق. (s. 6)

افاده الله تعالى و ادام ظله الى يوم القيام. (s. 17)

... التوفيق من الله الاحد. (s. 21)

... قدس الله روحه [الى] يوم القرار. (s. 47)

... منه التوفيق والمدد. (s. 94)

Dil özellikleri açısından eserde fâil-fiil uyumuna dikkat edilmiştir. Fâil tekil ise fiil de tekil, fâil çoğulsa fiil de çoğul kullanılmıştır. Eserin genelinde yazar cümle dizilişine dikkat etmişse de bazı yerlerde devrik cümle kullanmıştır.

يعنى گاهی که بیايد رمضان گشاده شود درهای بهشت و بسته شود درهای دوزخ و دریند کشیده شوند شیطانان.

(s. 8)

یعنی پادشاه سایه ایست از سایه‌های خدای تعالی در زمین که منضم می شود و پناه می گیرد بسوی او هر عاجزی از رعیت او ... (s. 17)

دوم آنکه فرموده: گویند آن مرد را حارث ... (s. 98)

Eserde çok sık görülen özelliklerden birisi de mâzi-yi naklî yerine vech-i vasfî kullanımıdır.

چنین لشکر بی پایان که محاسب و هم از عد و احصای ایشان در تحریر باز مانده و صاحب احصای فهم در احاطه بعضی از آن قلم ضبط نرانده در ساحت آن قلعه نزول نموده و همگان باستعجال تمام جهت جمع زوده قدم در خانهای آن قلعه گشوده، مایحتاج جمیع آن لشکر مهیا شد. (s. 88-89)

موکب همایون حضرت اعلی خاقانی روز دیگر بامداداز آن طرف آب گوج کرده در طلب معبر اطراف و اکناف بحر ویز [را] پیمودند و بنفس شریف اقصای آن جنگلستان تردد عنیف فرموده چند نوبت محل عبور پیدا کردند و هر نوبت از سمند گردون نورد فرود آمده بر روی یخ پیاده روان شدند... (s. 121)

Bütün eser boyunca fiil tekrarından kaçınılmış, فرمودن yerine کردن، ساختن، نمودن، گشتن yerine شدن ve

حضرت خان اشارت فرمودند که مشکلی چند در میان آید تا حقایق سخنان، مستفاد خاطر لطیف پسند گردد. فقیر در آن مجلس سه سؤال کردم و هر یکی را جوابی بغایت دقیق لطیف فرمودند و هر یکی را مبختی میسازم. (s. 8)
چون بیرون رود دل آویزانکه باز گردد و بفراغ خاطر مشغول عبادت و نماز گردد... (s. 35)

شروع در قطع بیشه نیستان و جنگل بی پایان نموده، بعضی از دلیران لشکر خود را امر فرمودند که توجه نمایند... (s. 113)

Mâzi-yi İstimrârî' de می yerine ya-yi istimrârî kullanılmıştır.

هر روز چون وقت چاشت شدی و قرص خاور از طرف شرق در وسط قوس ارتفاع ایستادی قبضهگاه قوس ارتفاع نمادی [کذا] محل مرصع عقد فلک شدی و وسط گردن بند گردون به جوهر نامدار خورشید ثاقب توشیح پذیرفتی انوار قرص خورشید از اکناف بیض زمین انتشار یافتی و اشعه عالم گیر آفتاب بر اطراف و انحاء آفاق تافتی...

(s. 76-77)

Yazar dönemin diğer eserlerine nispetle بر، باز، gibi önekli fiilleri oldukça fazla kullanmıştır.

عمر فرمود: ای اسلم باز گرد تا جهة ایشان طعام آوردم. فی الحال باز گشت و ... (s. 39)

خاطر همیون در کدورت آن سؤال باز ماند تا بعد از نماز شام... (s. 49)

آن جواهر مکتون که از صدف غیب بیرون آمده بود در ریشتۀ نظم و عقد انتظام در آمد و ... (s. 53)

آتشهای عظیم بر افروختند و ... بعد از اندک زمانی استراحت ناگاه صدایی بغایت هولناک بر آمد (s. 109)

Yazar eserde ۱ harf-i nişanesini iyelik yerine kullanmıştır.

حامی لطف الهی بحمایت در آید و بنده را در پناه کرم و عفو جای نماید (s. 33)

نوشیروان عدل را حکایت کنند که نوبتی بزم سروری انگیخته و صاف مدام در جام عیش ریخته بود. (s. 99)

Bütün eser boyunca Arapça kelimeler daima Cem-i mükesser (Kırık Çoğul) ile kullanılmıştır. Farsça çoğul kurallarına uygun çok az kelime vardır. Ayrıca yazar eserinde çok fazla Arapça tamlama kullanmıştır. Bu dönem eserlerinde Arapçanın etkisi cümlelerin فاما، لهذا، الا، gibi bağlaçlar ile başlaması eserde fazlaca yer almıştır.

و الا زنده را از گشودن دری که بدان در نتوان رفت چه فایده. (s. 8)

فاما تحقیق معنی حدیث آنست که ... (s. 11)

فاما لشکر چون بمدد پادشاه و امر او آن کار می کرده اند. (s. 15)

لذا صاحب فصوص در کتاب خود ابتدا بقص آدمی کرد. (s. 64)

Sonuç

Bu çalışmada Fazlullâh b .Rûzbihân-i Huncî 'nin Şîbânî Hân ve Şîbânîler dönemi hakkında yegâne tarihî eser sayılan Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı eserinin bir bütün olarak Minûçîhr Sutûde (1962) tarafından Nuruosmaniye yazmasının Arap harfleri ile yeniden dizimi, nüsha farkları ve konuya açıklık getirici bilgileri içeren dipnotları ile yayımlandığı tashihi ana kaynak olarak belirlenmiş ve bu tashih dikkate alınarak eser bilimsel açılardan incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın inceleme kısmını oluşturan bölümlerde ilk olarak Şîbânî Hân'ın soy kütüğüne dair geniş bir bilgi verildikten sonra, Şîbânîler döneminde yaşanmış siyasi olaylar aktarılmaya çalışılmıştır.

Mihmân-nâme-i Buhârâ, çalışmada da belirtildiği üzere, içerdiği tarihî ve sosyal bilgiler açısından Şîbânîler döneminin en önemli tarihî kaynağı durumundadır. Bununla birlikte adı geçen eser sadece bir tarih kitabı niteliğinde değildir. Aksine sahip olduğu özellikleri ile sosyal bilimlerin pek çok dalını doğrudan doğruya ilgilendirmektedir. Örneğin, eserde siyaset, hukuk, edebiyat, fıkıh, hadis gibi pek çok ilim dalını ilgilendiren bilgi ve kayıtlar yer almaktadır. Eserin birçok yönden ele alınıp değerlendirilebilecek niteliklere sahip bir kitap olduğunu söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır.

Bu çalışma ile birlikte, daha önce çeşitli yabancı dildeki tercümelelerinden yararlanan eser, siyaset, hukuk, edebiyat, tarihçiler ve Fars Dili ve Edebiyatı araştırmacılarının hizmetine sunulmuş olacaktır.

SUMMARY

AN EVALUATION ON FAZLULLAH B. RUZBIHAN-I KHUNJI AND HIS MIHMAN-NAMA-I BUKHARA

Ümit GEDİK*

The work titled An Evaluation on Fazlullah B Ruzbihan-i Khunji and His Mihman-nama-i Bukhara which was written on request of Muhammed Shaybani Khan is a great source which contains important information for Central Asia of the period. This work has been written in Bukhara and completed in Harat on September 8,1509 by Fazlullah b. Ruzbihan-i Khunji. The work which is about the period of Shaybani and the conflict between Uzbek-Kazakh and Uzbek-Safavid has a characteristic of being unique work about Shaybani Khan and his time. This work of Fazlullah b. Ruzbihan-i Khunji constitutes the subject of our work. Due to this characteristic, our work has aimed to make a contribution to further studies about that time.

In the introduction of our work, Shaybanis Khanate, the politics of this period has been examined. Looking from a broad perspective has been tried to be provided both to the time of the work of the period. The life of Fazlullah b. Ruzbihan-i Khunji, his works, his autorship and style has been emphasized in our work. Not only spelling, content, the language and style of Mihman-nama-i Bukhara but also its copies have been conducted on work has been tried to convey in details.

Mihman-nama-i Bukhara is contaning important historical and social information about its time. And this important book not only have view of historical topics but also have a direct impact on other social sciences like politics, law, literature, islamic law and hadith.

---

* Res. Asst., Ankara University, Faculty of Letters, Department of Eastern Languages and Literatures, Persian Language and Literature, (u.gedik1@gmail.com).

Kaynakça

Aka, İsmail, **Timur ve Devleti**, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

Alışık, G. S., “Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Hân'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.2(4), Ankara 2005, s. 70-87.

-----, “Şeybaniler Dönemi için Kaynak Araştırmaları: Mihmân-nâme-i Buhârâ I”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.1(1), Ankara 2004, s. 118-140.

Alpargu, Mehmet, “Türkistan Hanlıkları, I. Özbekler ve Özbek Hanlıkları, 1.1. Terimler ve Özbeklerin Menşei”, **Türkler**, C.8, Ankara 2002, s.557-559.

Altier, Semiha, “Bir Sanat Hamisi Olarak Muhammed Şiban Hân ve Maverâünnehir'deki Kültür Politikası”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.5(4), Ankara 2008, s. 143-162.

Barthold, W., “Şeybâniler”, **MEB İA**, C.11, İstanbul 1993, s. 456-458.

-----, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, haz. İsmail Aka-Kazım Yaşar Koprıman, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Bouvat, L., “Şeybânî Hân” **MEB İA**, C.11, İstanbul 1993, s.610.

Browne, E. G., **Târîh-i Edebiyât-i İrân**, çev. Gulâmhuseyn Sadrî Efşâr, 4.bs., Tahran 1368.

Gömeç, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2011.

Gündoğdu, Abdullah, “Şiban Hân Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü”, **Türkler**, C.8, Ankara 2002, s.606-611.

Hasan, Rumlu, **Şâh İsmail Tarihi (Ahsenü't-Tevarih)**, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.

Huncî, Fazlullâh b. Rûzbihân, **Bed'î u'z-Zamân Fî Kıssatî Hayy İbn Yakzân**, haz. Derya Örs, Divan Kitap, Ankara 2009.

-----, **Mihmân-nâme-i Buhârâ**, Minûcihr Sutûde neşr., Tahran 1341.

Kafalı, Mustafa, **Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976.

-----, “Cöçi Sülalesi ve Şu'beleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sa.1, İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1970, s.103-120.

-----, “Şiban Hân Sülalesi ve Özbek Ulusu”, **Atsız Armağanı**, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1976.

Örs, Derya, "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî ve Târih-i 'Âlem-ârây-i Emînî'si", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1998.

Ötemiş Hacı, **Çengiz-nâme**, haz. İlyas Kamalov, TTK Basımevi, Ankara 2009.

Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hahnedanlar, İslam Devletleri**, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Roux, Jean Paul, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.

Safâ, Zebihullâh, **Târih-i Edebîyât der İrân**, C.4, 2. bs, Tahran 1363.

Sümer, Faruk, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Togan, Zeki Velidî, **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Türkoğlu, İsmail, "Şeybânî Hân", **DİA**, C.XXXIX, İstanbul 2010, s.43-45.

-----, "Şeybânîler", **DİA**, C.XXXIX, İstanbul 2010, s.45-47.

Yazıcı, Tahsin, "Safeviler" **MEB İA**, C.10, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 53-59.

-----, "Şâh İsmail", **MEB İA**, C.11, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 275-279.